

Cerrado in Brazilië in gevaar

Brazilië in fragmenten (26 maart)

De smaak van diversiteit

Internationaal jaar van de biodiversiteit

Katern: Grond om te (be) werken

Wervelkrant

Nr 1 • Maart 2010 • 4 euro

'Wervelkrant 09/3'
is krant 80 in het 20° Werveljaar.
Gedrukt op kringlooppapier,
met plantaardige inkt
door Drukkerij Wils
op 1600 exemplaren.

Alle artikels zijn vrij van intellectuele eigendomsrechten. U mag overnemen als u de bron duidelijk vermeldt en Wervel een exemplaar van uw publicatie toestuurt.

Adres Wervel VZW
MundoB
Edinburgstraat 26
1050 Brussel
Tel. 02/ 893.09.60
< info@wervel.be >
www.wervel.be

Verantwoordelijke uitgever :
Patrick De Ceuster

Layout: Tinne Van den Bossche

COVER

Cerradofoto van João Caetano.

Wilt u meer weten?

U kunt de lijst van alle uitgaves op de website vinden.

Wilt u meer lezen?

U kunt de lijst vinden op de website of aanvragen op het secretariaat.
Op www.wervel.be kunt u ook alles nalezen.

U kunt ons steunen!

We roepen graag alle mensen, groepen en organisaties op om ons **maandelijks/ jaarlijks een bedrag** - naar eigen draagkracht - te storten.

001-2165388-36 van Wervel VZW.
(internationaal)
IBANCode BE 46-001-2165388-36
BIC/Swift code GEBABEBB

De bijdragen gebruiken we om allerlei projecten te financieren zoals onze campagnes 'Bio'diversiteit' en 'Soja en alternatieven', studiewerk en allerlei acties.

Wervel is een **project bij Krekelsparen** van Netwerk-Vlaanderen. Het erkenningsnummer is 94/0054.

Aan wie alleen de **Wervelkranten** wil ontvangen, vragen we **minimum 16 euro** (voor organisaties minimum 28 euro), als ondersteuning voor de publicatie- en verzendkosten.

Schelingen en legaten vormen een andere manier om Wervel mee te dragen. U kan Wervel in uw testament laten opnemen voor een legaat of schenking zonder dat uw erfgenamen benadeeld worden. Met een duo-legaat bespaart u op successierechten en laat u Wervel meegenieten van dat belastingsvoordeel.

Na een zenuwslopende procedure haalt Wervel zijn slag binnen!

We mogen voor giften vanaf 2008 attesten uitreiken. Gezien de huidige precare financiële situatie, komt dit goed uit... Stort nu dubbel en recupereer de helft via de belastingen!

Opgepast: een 'gift' is iets anders dan een 'abonnement op de Wervelkrant'. Wil dus uitdrukkelijk 'gift' vermelden, als u een attest wil. Wervel kan attesten voor giften geven vanaf 30 euro per jaar.

Inhoudstafel

Vooraf	3
Brazilië en Cerrado	4
Recht van antwoord	5
GLB	6
Week van de smaak	8
Melkveehouder als micromanager	10
Grondkatern	
Agroforestry in Europa	12
City Zen	15
Puntjes op de i	16
Netwerken: VIVA-SV	17
Gelezen: De essentie	19
Agenda	20

Een nieuw decennium!

Begin 2010. De fans van de *Wervelkrant* verteren volop hun eindejaarsexemplaar. Niet iedereen was even gelukkig. Sommigen deden hogere storting dan normaal, anderen gaven Wervel aanmoediging en bevestiging. Anderen gaven eerder advies om voorzichtiger te zijn. Piet Van Themsche van Boerenbond was zelfs ronduit ontevreden met het "schandalig" en "degoutant" karakter van de opinie van Rik De Coninck over de melkproblematiek. Als Rik in één opzicht alvast geslaagd is, dan is het om het debat te openen over de machtsonevenwichten in de landbouwsector. De Boerenbond voelde zich gekrenkt in haar eer en Wervel werd er in één beweging van beticht te willen concurreren op het syndicale vlak. De Boerenbond liet weten dat haar representativiteit onder boeren niet gehavend is door de crisis.

Wervel wil Piet Van Themsche bedanken voor zijn *recht van antwoord* (p. 5). We waren heel blij om na 20 jaar een brief te krijgen van de voorzitter van Boerenbond. Zo weten we dat de *Wervelkrant* ook gelezen wordt waar het belangrijk is. Wervel wil net als Boerenbond het debat constructief voeren op basis van feiten.

Daarom zetten we enkele puntjes op de i, ter verduidelijking. Een debat mag niet sloganesk gevoerd worden en er moeten ook boeren aan het woord komen, zeker zij die volop inzetten op de transitie naar duurzame landbouw. Het mooie ondernemersverhaal van Ronny Aerts over de agro-ecologische intensivering in de melkveehouderij, nemen we dan ook dankbaar over van *Boer & Tuinder*. Wervel kent deze bedrijfsleider al langer: hij mijd soja en experimenteert met ongehoorde zaken als kemp en agroforestry. Wervel hoopt dat de redactie van *Boer & Tuinder* in dit nieuwe decennium veel meer pionierboeren aan het woord laat die streven naar autonomie, vermindering van inputs en kostenbesparing. Het zou de duidelijkste ontkrachting zijn van de hardnekkige mythe dat Boerenbond "industriële belangen" nastreeft en tegelijk rechter en partij is. Er zou ook uit blijken dat de economische en de sociale Boerenbond echt los van elkaar staan.

Hoe kan dit nieuwe decennium beter beginnen dan met het Internationale Jaar van de Biodiversiteit! De achteruitgang daarvan moet immers dringend gestopt worden. Landbouw als belangrijkste landgebruiker kan daarin verder gaan dan louter de negatieve effecten te beperken. Door agro-ecologische intensivering kunnen landbouwers tegelijk de rendabiliteit opkrikken en het milieu een boost geven. Wervel wil de mythe uit de wereld helpen dat milieuvriendelijk ondernemen de productiviteit en de rendabiliteit zou schaden en persé extensivering zou betekenen.

Maar er is dit decennium nog veel werk aan de winkel: onderzoekinstellingen moeten die *shift* naar duurzame landbouw ook maken. Dat ze daar nog niet genoeg wakker van liggen, moet zorgen baren bij beleidsmakers, onderzoekers zelf, maar in de eerste plaats bij syndicaten. Die moeten de onderstroom in de landbouwsector die wél toekomstperspectief in het kleine Vlaanderen heeft, een veel grotere stem geven. Als alleen topchefs, landbouweconomen, VN-rapporten en Wervel dat doen, gaat het te traag om het tij alsnog te kunnen keren.

De redactie

Brazilië en Cerrado in de kijker vanaf midden maart

De publieke opinie in Brazilië, de internationale pers en dus ook de publieke opinie wereldwijd, liggen wakker van de vernietiging van het Amazonewoud. Terecht. Het vreemde is dat er geen gelijkaardige verontwaardiging leeft over de aantasting van de Cerrado, de meest soortenrijke savanne ter wereld. Want gelukkig neemt de ontbossing van het Amazonewoud wat af, maar intussen neemt die in de Cerrado hevig toe: 30.000 km² per jaar, twee tot drie keer zoveel als de ontbossing van het Amazonegebied in Brazilië.

De Cerrado is een bijzondere zone van biodiversiteit, maar zij is ook een verbindingsgebied tussen de verschillende ecosystemen. Dieren die met uitsterven bedreigd zijn in de Mata Atlântica (kleine restant van het oorspronkelijke woud aan de Atlantische oceaan), komen soms nog meer voor in de Cerrado. Het immense gebied is ook letterlijk het centrum van het hydraulisch systeem van Brazilië. Als de bronnen en rivieren die hier ontspringen, uitdrogen, dan krijgt heel Brazilië niet alleen ecologische, maar ook sociale en economische problemen. **In het internationaal jaar van de biodiversiteit is het zaak om politiek stil te staan bij het planetaire belang van de Cerrado.**

Terwijl het Amazonewoud zich over verschillende landen uitstrekt, is deze unieke savanne alleen in Brazilië te vinden. Samen met dat andere typische ecosysteem *Caatinga*, beslaat ze niet minder dan dertig procent van Brazilië over elf deelstaten heen, met twee miljoen km² letterlijk in het centrum van het land: Maranhão, Piauí, Bahia, Minas Gerais, Tocantins, Goiás, Mato Grosso, Mato Grosso do Sul, São Paulo, Paraná, Pará e Rondônia.

Schoonheid en verzet

De vernietiging moeten we aanklagen, maar ook cultuur kan helpen sensibiliseren. De internationaal vermaarde fotograaf João Caetano doet dit door in ontroerende foto's de schoonheid van de nog bestaande Cerrado open te leggen.

Wervel tematiseert al twintig jaar de gevolgen van de sojaopmars en van het vernietigende landbouwmodel, aan beide kanten van de oceaan. We hebben het niet alleen over wat er in het Amazonegebied gebeurt, maar ook over de sociaal-economische situatie in Zuid-Brazilië, over de culturele vernietiging in Maranhão, over het grote belang van de Cerrado en over zoveel meer. En we benadrukken altijd opnieuw de interafhankelijkheid van het landbouwmodel in Europa met wat er in Brazilië en elders gebeurt. De Europese Unie voert voor zijn veestapel 39 miljoen ton soja in, waarvan 20

miljoen uit Brazilië. De laatste jaren wordt de opmars extra gestimuleerd door de rage om van soja biodiesel te maken en uit suikerriet ethanol voor de benzinemotor van Europa. Vooral de Cerrado wordt daarvoor in versneld tempo afgebrand en omgewoeld.

We kunnen de publieke opinie niet alleen met intellectuele argumenten overtuigen. Met kunst willen we ook het hart aanspreken. Daarom loopt er van 16 tot 30 maart 2010 in MundoB (www.mundo-b.org) een fototentoonstelling van João Caetano.

Op dinsdag 23 maart is João Caetano met drie andere Brazilianen in het Europees Parlement. Voor een ontmoeting met Europarlementairen. Omdat beslissingen in Europa gevolgen hebben in Brazilië. Beslissingen in Washington DC hebben gevolgen voor Brussel en Brasília. Opties in Brasília raken heel de planeet.

Lancering van het nieuwe Wervelboek 'Brazilië-Europa in fragmenten?'

vrijdag 26 maart, 17.30 uur in MundoB, Edinburgstraat 26, 1050 Brussel. Met **forumtheater** 'De grond van de zaak'. Gespeeld door Wervelaars en het publiek onder leiding van Lucas Vandenbussche (Tink Tank Performances).

Overhandiging van de eerste exemplaren aan:

- een vertegenwoordiger van de Boerenbond(*);
- een vertegenwoordiger van Greenpeace(*);
- een vertegenwoordiger van Vredeseilanden(*);
- een vertegenwoordiger van Testaankoop(*);
- een vertegenwoordiger van de mengvoederindustrie Bemefa (*);
- een vertegenwoordiger van Vlaams Overleg Duurzame Ontwikkeling(*);

(*) directeur of voorzitter werd gevraagd.

Op deze lanceringavond is het nieuwe boek tegen halve prijs te koop.

Fototentoonstelling Cerrado in Brussel van 16 tot 30 maart 2010 open tijdens de kantooruren. Persconferentie 16 maart om 11u30.

Boekvoorstelling 'Brazilië-Europa in fragmenten?': op 26 maart om 17u30 forumtheater o.l.v. Tink Tank Performances. Nadien After Work-party met de werknemers en sympathisanten van MundoB.

Wervel staat voor een rechtvaardige en verantwoorde landbouw. Om deze landbouw mee mogelijk te maken, zitten we aan onderhandelingstafels, voeren we actie, maken we studies, publiceren we, etc. Wervel was en is ook altijd een beetje 'luis in de pels'. Daarom deze rubriek, waarin mensen ongezouten hun mening kunnen uiten. Wat in deze rubriek gesteld wordt, hoeft niet meteen het standpunt van Wervel zelf te zijn.

RECHT VAN ANTWOORD

In de Wervelkrant van december 2009 kreeg Rik De Coninck, in een artikel met als titel "De liberalisering melkt boer en boerin", de kans om ongezouten zijn mening te geven over de melkproblematiek in het algemeen en om laster te verspreiden over de Boerenbond in het bijzonder.

Dat de visie van mensen en organisaties zoals Wervel verschilt van die van de Boerenbond vind ik niet meer dan normaal en verrijkend in een democratisch en syndicaal landschap. Dat Wervel in zijn Wervelkrant aan mensen de kans geeft om pertinente leugens en onwaarheden te verspreiden en er zich daarbij vanaf maakt door te stellen dat dit niet meteen het eigen standpunt is, daar heb ik toch wel bedenkingen bij. Allesbehalve fair vind ik. De vorige generaties leden van de Boerenbond hebben een historisch kapitaal opgebouwd waarmee vandaag – als een soort maatschappelijk dividend – geïnvesteerd wordt in de landbouwsector als rechtstreekse of onrechtstreekse ondersteuning voor onze individuele boeren.

Het meest in het oog springende is de belangrijke participatie van de Boerenbond in KBC. Met die participatie willen wij bijdragen aan een zo goed mogelijke kredietverstrekking aan onze land- en tuinbouwers, een basisvoorwaarde voor de ontwikkeling van onze bedrijven. Daarnaast trachten wij te investeren in innovatie of waar onze landbouw het moeilijk heeft. Zo tracht de participatie in de suikerfabriek van Fontenoy de lokale verankering van de suikerbieten teel in Vlaanderen te verstevigen. Andere participaties zoals in Better3fruit en Thenergo willen via economisch innovatieve en toekomstgerichte projecten onze telers een financiële duw in de rug geven. Er is evenwel geen enkel domein in de land- en tuinbouw waar de Boerenbond een monopoliepositie heeft. Wij zijn daarentegen wel fier dat wij een sterke positie bekleden en dat wij onze leden zo goed en zo kwaad mogelijk ondersteunen, zowel op het collectieve vlak als bij de individuele ondersteuning. Wat is er bijvoorbeeld mis met een

begeleiding bij subsidieaanvragen? Bovendien zijn onze leden volledig vrij in hun keuze om al of niet te handelen met bedrijven waar de Boerenbond in participeert.

De Boerenbond tracht zich bij zijn syndicale werking en zijn voorlichting te laten leiden door het duurzaamheidsprincipe. Naast de sociale en maatschappelijke inbedding van onze landbouw en een ecologische verduurzaming van onze sector, is de economische component voor ons een minstens even belangrijke toetssteen. Stellen dat het aantal melkvee-houders niet mag dalen, is een utopisch uitgangspunt. Heeft de schrijver liever 10.000 melkvee-houders die in 'de stiel blijven' maar hun boterham niet meer verdienen?

De syndicale houding van de Boerenbond in het zuivelbeleid wordt aangestuurd door de vakgroep melkvee-houders, die samengesteld is uit een 20-tal afgevaardigden verkozen vanuit provinciale vakgroepen die telkens ook een twintigtal verkozen bestuursleden tellen. Vanuit deze vakgroepwerking werd de zuivelcrisis de voorbije zomer op de voet gevolgd en werd er bijvoorbeeld in de maand september een ruimte terugkoppeling georganiseerd naar onze leden-melkvee-houders met vergaderingen in alle provincies. Voor ruim 1000 aanwezige melkvee-houders werd het Boerenbondstandpunt toegelicht, bediscussieerd en bevestigd.

De Boerenbond bepaalt zijn standpunten vanuit een realistische inschatting van beleidsmatige, economische en technologische evoluties. Het zou immers niet correct zijn om een vals verwachtingspatroon te creëren op basis van onrealistische uitgangspunten. Wie de realiteit van de afbouw van het Europees landbouwbeleid en de bescherming aan onze Europese grenzen ontkent, zal, zoals Rik De Coninck, ontkennen dat quota nog weinig zin zullen hebben bij vrijere import. Wie abstractie maakt van de inherente stijging van de productiviteit zal ontkennen dat er zelfs bij een gelijkblijvende productie een daling is van het aantal bedrijven.

De auteur onderhoudt bewust de leugen dat

de coöperatie Milcobel een dochteronderneming is van de Boerenbond. Dat laat hem immers toe om te beweren dat de Boerenbond het belang van de industrie laat voorgaan op dat van de boer. Quod non. Milcobel is een coöperatie die 100 % eigendom is van de aangesloten boeren en waarin de Boerenbond op geen enkele manier participeert. De Boerenbond promoot wel actief solidariteit en de coöperatieve gedachte, het maakt deel uit van onze waarden.

De auteur stelt dat "de bijzonder machtige Boerenbond vastbesloten is om enkel met de grootste boeren door te gaan". Ook dat is een leugen. De werkelijkheid gebiedt ons vast te stellen dat het aantal boeren daalt met ongeveer 3 %. Dat is niet de wil van de Boerenbond. In de missie van de Boerenbond staat dat wij ijveren voor zo veel mogelijk leefbare land- en tuinbouwbedrijven, met de nadruk op leefbaar. En dat doen wij elke dag. De Boerenbond steunt bedrijven die zich willen versterken, zowel door groei als door diversificatie en verbreding. Darwin stelde al dat niet de sterkste de meeste kans op overleven heeft, maar diegene die zich het snelst en het best kan aanpassen aan wisselende omstandigheden. En daar legt de Boerenbond zich op toe: zijn leden helpen zich aan te passen aan de nieuwe omgeving waarin we terecht komen.

Een aantal van de beweringen van de auteur zijn waarschijnlijk ingegeven door regelrechte haat tegen de Boerenbond. Zijn beweringen over de inspanning van de Boerenbond voor "Boeren op een Kruispunt" zijn degoutant. Hij poogt ook de pogingen van de Boerenbond om in discussie te gaan met ngo's zoals Gaia, Natuurpunt, BBL, ..., in een slecht daglicht te plaatsen. Haat is blind, net als liefde. En dat is jammer want het staat een interessant maatschappelijk debat in de weg.

Piet Vanthemsche,
Voorzitter Boerenbond

Brussel-Kopenhagen !

Op 24 november 2009 vertrok onze lay-outster met twee kompanen en een go-cart richting Kopenhagen. Om de klimaatop CO₂-arm op gang te brengen.

Na 16 dagen trappen, mensen ontmoeten en duwen, arriveerden ze mooi op tijd in Kopenhagen. Daar namen ze onder andere deel aan de internationale klimaatactiedag op 12 december en een landbouwbetoging "Food system change, not climate change! Resist industrial farming. Sustainable farming cools the planet!" op 15 december, een organisatie van Climate Justice Action. Aanwezige organisaties waren onder meer Via Campesina en Aseed.

De top zelf werd geen succes, maar de go-carters waren opgetogen over hun reis: "Ons vervoermiddel was charmant. We hebben veel passanten nieuwsgierig gemaakt; een babbel hier, een aanmoediging daar. De gezinnen waar we 's avonds aanbelden voor een slaapplek zullen ons ook niet gauw vergeten. Het waren stuk voor stuk mooie ontmoetingen. We hebben gezaaid. En hopen op een mooie oogst ... Over échte oogst gesproken: bedankt aan alle boeren die het verantwoord en gezond voedsel op ons bord mogelijk maken!!!"

Koen, Lieselot en Tinne

Van harte welkom

...op het Europees Symposium van 24 maart 2010

EEN TOEKOMST VOOR EEN STERK GEMEENSCHAPPELIJK LANDBOUWBELEID Doelstellingen van het toekomstig landbouwbeleid van de Europese Unie

- 13.00 Ontvangst
- 13.35 Voorstelling van de gemeenschappelijke standpunten uitgewerkt in Vlaanderen en Wallonië. Toelichting bij de processen in die regio's. **Thierry Kesteloot** (Oxfam Solidariteit), **Gert Vandermosten** (VODO), **Stéphane Desgain** (PFSA), **Mark Rosiers** (Boerenbond)
- 14.00 Doelstellingen van een sterk GLB dat beantwoordt aan diverse maatschappelijke verwachtingen. **Jan Douwe van der Ploeg** (Wageningen UR), **Jo Swinnen** (KU Leuven)
- 14.30 Vragen/antwoorden
- 14.40 Reactie van de overheid op de consensus in het maatschappelijk middenveld. **Benoit Lutgen** (Waals Minister van Openbare Werken, Landbouw, Platteland, Natuur, Bos en Monumentenzorg), **Kris Peeters** (Vlaams minister-president, Vlaams minister van Economie, Buitenlands Beleid, Landbouw en Plattelandsbeleid)
- 15.10 Koffiepauze
- 15.30 De kijk van andere actoren. **Tamsin Cooper** (Institute for European Environmental Policy), **Marc Vandercammen** (directeur-generaal OIVO, Onderzoeks- en Informatiecentrum van de Verbruikersorganisaties), **Luc Rogge** (directeur-generaal Colruyt)
- 16.15 Vragen/antwoorden
- 16.30 Panel : Een toekomst voor een sterk GLB. **Piet Vanthemsche** (Boerenbond), **Olivier Plunus** (Fédération Wallonne de l'Agriculture), **Stéphane Parmentier** (FUGEA), **Alex Danau** (Collectif Stratégies Alimentaires), **Gert Engelen** (Vredeseilanden), **Jan Turf** (Bond Beter Leefmilieu), **Lionel Delvaux** (Inter-environnement Wallonie)
- 18.00 Receptie

Waar? Egmontpaleis, Europazaal, Brussel
Inschrijvingen? Sarah@vodo.be; 02/536 19 42

GEMEENSCHAPPELIJK LANDBOUWBELEID

Welkom...

Momenteel woedt in de Europese Unie op diverse echelons een debat over de toekomst van het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid. Om deze discussie wat te voeden publiceerde Wervel in juni 2009 zijn visie in de Wervelkatern 2013 in zicht: *Op weg naar een duurzame voedselproductie? Enkele kernelementen voor een gemeenschappelijk landbouwbeleid na 2013*. De tekst werd ook in het Frans vertaald en uitgegeven. Beide versies worden sindsdien nationaal en internationaal verspreid.

Vanuit die visie werd Wervel 10 maart 2010 door het Departement Landbouw en Visserij op een consultatiedag uitgenodigd. Binnen Wervel zelf verzorgt de 'thema-groep landbouwbeleid' dit werkjaar vormingsdagen rond het GLB.

In VODO-verband (Vlaams Overleg Duurzame Ontwikkeling) zat Wervel mee aan de discussietafel met de Belgische Boerenbond. Eind 2009 kwamen we tot de *Consensus tekst Boerenbond en VODO Werkgroep Landbouw over basisdoelstellingen voor GLB*. Die tekst is te vinden op diverse websites. Uiteraard verschijnt aan het eind van de tekst een aantal discussiepunten, zoals over ggo's, waarover we geen of nog geen overeenstemming hebben. Dat belet ons niet om gezamenlijk lobbywerk bij de Vlaamse minister-president te doen of om een gezamenlijke namiddag te organiseren.

Onze visietekst (Franstalige versie) gaat met boer Ignace Pittet naar Frankrijk. Ignace legde een voetmars af vanuit de Alpen tot in Brussel om zijn boek en ideeën rond ecologie en solidarisme onder de aandacht te brengen.

<http://www.tourmente.free.fr>

De smaak van diversiteit

Week van de Smaak - fotoverslag

Diest

Zoals elk jaar was ook dit jaar Wervel van de partij op diverse activiteiten tijdens de Week van de Smaak. Gastland was Turkije en zijn keuken. Met de Diestse chef-kok Felix Alen, peter van de Week van de Smaak én van ons boek 'De smaak van diversiteit', was Diest the place to be om het boek wereldkundig te maken. De Diestse markt werd omgetoverd in een Turkse bazaar, en in die context werden de eerste exemplaren overhandigd aan de Diestse Turkse gemeenschap, aan traiteur Felix Alen, burgemeester Jan Laurys en aan een vertegenwoordigster van Minister van Leefmilieu, Natuur en Cultuur.

Deinze

Ook het Rode Kruiscentrum in Deinze gonsde donderdagavond van de bedrijvigheid. Waar het eten in het vluchtelingencentrum normaliter van buitenaf en ingepakt wordt gebracht, maakten we samen met bewoners en gasten het wereldmenu. De nodige animatie werd voorzien met onder andere buikdansen en een workshop met de kinderen.

Diversiteitsboek in vitrine boekhandel Abdiy Averbode, tussen het meest verkochte boek in Vlaanderen.

Rabot

Eén hoofdstuk in het boek gaat over volkstuinjes in het Rabot te Gent. De Turkse cultuur is in die tuintjes sterk aanwezig doordat Turkse gezinnen er werken en elkaar (en anderen) ontmoeten. Tijd dus om in de hall van een van de grote gebouwen een Turks gastmaal te organiseren en het op de Wervelborden 'Denk globaal, eet lokaal' te serveren. Zie ook het filmpje op wervel.be.

Als 'maatschappelijke beweging' is het Wervels taak om het debat mee te voeren. Daarom komen we soms kritisch uit de hoek. Dat blijkt uit vorige en uit deze krant. Maar als er vernieuwing met minder input gerealiseerd wordt, dan zeggen we het ook. Daarom vroegen we de toelating aan *Boer & Tuinder* om onderstaand artikel, dat 8 januari verscheen, over te nemen.

Melkveehouder als micromanager

Duurzaam ondernemen

In Herselt stelt bvba 'De Ploeg' zeven familiale arbeidskrachten van de familie Aerts te werk op een melkveebedrijf met een honderdtal koeien en 840.000 liter quotum waarvan 60% zelf verwerkt wordt. Het bedrijf beschikt over 72 ha grond, waarvan 5 tot 7 ha maïs en 5 tot 7 ha gerst. Voor een buitenstaander is dit alvast merkwaardig weinig maïs, maar volgens Ronny Aerts ligt het geheel in de lijn van de bedrijfsvoering die 'De Ploeg' al enkele jaren aanhoudt.

Kantelmoment

Om te voorkomen dat enkele familieleden als gevolg van de komst van het melkquotum het bedrijf zouden moeten verlaten, was Ronny's vader in '86 begonnen met de thuisverwerking van hun melk. Eerst boter, platte kaas en

"Kunstmest uitsparen is vooral goed voor de eigen portemonnee"

yoghurt; later vaste kaas en nog later zuiveldessertjes. Het meest recente product is een probiotische yoghurt die tot stand is gekomen in overleg met de universiteit van Gent. De probiotische yoghurt van 'De Ploeg' bevat tot veertig miljoen bacteriën per milliliter en da's bijzonder veel in vergelijking met soortgelijke producten uit de zuivelindustrie. Het helend effect in de strijd tegen de schadelijke bacteriën in de darmflora is dan ook navenant. Dankzij het probiotische product – waarvan ze een zeer goede afzet hebben – moet 'De Ploeg' evenmin nog magere melk leveren. Ronny kwam in '89, na zijn studies voor industrieel ingenieur landbouw, het

bedrijf 'ingerold'. "In die tijd boerden we zoals toen gebruikelijk met kunstmest, chemische gewasbescherming,... Tot de klanten die bij ons hun producten kochten en daar fier op waren, ons vragen stelden. "Hoe zit dat bij jullie? Gebruiken jullie veel kunstmest of sproeistoffen?" Zij zetten ons aan het nadenken over onze manier van boeren. Het was ook de tijd van de mestproblematiek. In die periode bleek uit onderzoeksresultaten van het Ministerie van Landbouw dat maïs niet de meest geschikte plant voor stikstofopname is. De stikstof zou slechts gedurende anderhalve maand opgenomen worden en daarna gewoon uitspoelen. Op basis daarvan zijn we niet alleen ecologisch maar ook economisch gaan denken. Want stikstof die uitspoelt ben je kwijt. Langs de andere kant moet je stikstof aankopen om in je weiden te steken. Dat is het kantelmoment geweest om steeds minder maïs te gaan telen." Ronny ging zich meer en meer in de materie verdiepen en kwam uit bij de manier van boeren zoals zijn grootvader had gedaan. "Zij wisten niet waarom teeltrotatie nodig was, maar ze wisten wel dat het meer opbrengsten gaf." Zijn theoretische kennis gecombineerd met het traditionele 'boerenverstand' zorgde voor een goede kruisbestuiving. "Het was geen weg terug, het was een nieuwe richting die we insloegen onder druk van de consument." Het gevolg van hun nieuwe inzichten is dat Ronny en co sinds drie jaar geen kunstmest en geen sproeistoffen meer gebruiken. Toch willen ze geen biogarantielabel. "Kunstmest uitsparen is vooral goed voor de eigen portemonnee. Willen we een biogarantielabel, dan zouden we ook biologisch krachtvoeder moeten geven en dat is duur. We proberen zoveel mogelijk eigen gewonnen voeders te geven en zo min mogelijk krachtvoer. Biomelk is wel

duurder in de verkoop aan de biologische melkerij, maar die meerprijs zouden we dan ook moeten doorrekenen in onze afgewerkte producten. Dan zouden we nog maar een kleine groep koopkrachtige consumenten kunnen bedienen terwijl ik een product wil maken dat iedereen kan betalen. Voor mij is de balans tussen de 3 P's (People/Profit/Planet of mens, winst en aarde) essentieel. Daar ligt de sleutel van duurzaamheid."

Rode draad

Gevraagd naar de rode draad doorheen zijn bedrijfsvoering antwoordt Ronny zonder aarzelen: "Werken met bacteriën. Of noem het micromanagement. Als je aan melkverwerking doet is het heel natuurlijk dat je met bacteriën bezig bent. Kaas, yoghurt, boter maken... Het is allemaal een kwestie van bacteriën. Neem nu boter bereiden. Ik vergelijk het soms met twee ploegen die tegen elkaar moeten voetballen. De goede bacteriën zijn de Belgen, de slechte zijn de Nederlanders. Als de Belgen winnen is de boter gelukt, als de Nederlanders winnen is de boter mislukt en wordt ze ranzig. 't Ergste wat we zouden kunnen doen is alles pasteuriseren en alle bacteriën doden. Maar dat is zelfs niet nodig, we nemen gewoon een reserveploeg van enkele duizenden goede bacteriën en voegen die toe zodat we zeker zijn dat de goede bacteriën winnen en de boter lukt. Bij het inkuilen gebeurt precies hetzelfde. We kuilen in met bacteriën maar omdat die niet direct hun suikers loslaten, begint men nu te werken met enzymen. Net zoals wij

doen bij het kaas maken. Probleem is hier dat enzymen erg duur zijn. Wij lossen dit op door de voordroog heel droog te maken en dan suikers onder de vorm van melasse toe te voegen. Dan zakt het pH-gehalte voldoende om de kuil te stabiliseren." Boter maken en gras inkuilen, ik vind het een merkwaardige overeenkomst, maar toegegeven, scheikunde was nooit mijn ding op school. Ronny gaat nog verder. "Dat principe hebben we ook doorgetrokken naar de mestbehandeling. Daar gebruiken we wel enzymen. In mest zitten massa's goede en slechte bacteriën. We moeten er dus voor zorgen dat de goede de bovenhand halen. Daarom gaan we enzymen toevoegen die er voor zorgen dat er prebiotica gevormd worden. Die worden door de goede bacteriën opgegeten. Dan krijg je een rijpere mest, met minder stikstof, minder ammoniakvervluchtiging en minder geur." Later toont Ronny hoe ze in de stal een vernevelinstallatie aangebracht hebben om de geur en het stof nog extra te bekampen. Het is een lange leiding met kleine spraydopjes waaruit een nevel met bacteriën en enzymen verspreid wordt. De nevel daalt van boven naar beneden neer en 'pakt' de ammoniak vast. Op de roosters strooien ze een poeder dat het microbiologische leven van de mest verder gaat beïnvloeden. "Het is een Italiaans product waarmee ik een beetje mag experimenteren. Het blijkt ook de klauwgezondheid van de koeien ten goede te komen." Daarna toont Ronny zijn drijfmestvat. "Met een mestinjector maak je veel kapot. Je brengt de mest in de grond, rijdt die terug dicht waardoor de mest anaeroob gaat afbreken.

Dat is precies het tegenovergestelde van composteren. Als je de mest nog een extra compostering wilt laten doen bovenop de grond, als je de schimmels nog hun gang wilt laten gaan en insecten aantrekken, dan zijn sleepslangen een veel beter systeem. Probleem is wel dat je hier nog altijd ammoniakvervluchtiging hebt. We hebben dat opgelost door een sproeisysteem op het vat te zetten waaruit we vernevelen over de mest terwijl we aan 't uitrijden zijn. Die verneveling zorgt voor afkoeling, de bacteriën en enzymen in de vloeistof gaan de ammoniak die vrijkomt capteren. Minder ammoniakvervluchtiging wil zeggen dat de stikstof in de grond blijft en ten goede komt aan de gewassen." Onder zijn micromanagement rekent Ronny natuurlijk ook de zorg voor de bodem. "Het klei-humuscomplex is een ingewikkeld geheel omwille van het vele leven dat er in zit. Als boeren zijn we geneigd om alleen naar de groei van het gras of de maïs te kijken en we vergeten het microbiologisch leven in de grond. Als je bijvoorbeeld maïs na maïs plant, dan krijg je op een bepaald moment een bodem waarin fusariumsporen zo'n groot aandeel gaan krijgen dat de maïsgroei daar hinder van gaat ondervinden. Men lost dit op door nieuwe variëteiten te ontwikkelen die minder fusariumgevoelig zijn. Maar dat onderzoek kost geld! Het zou veel beter zijn om dat geld te investeren in het onderzoek naar de mogelijkheden van meeropbrengst via teeltrotatie." Ronny's opstelling als 'micromanager' heeft er alvast toe geleid dat het areaal maïs op 'De Ploeg' de voorbije jaren sterk gekrompen is. Ooit bedroeg het de helft van de totale bedrijfsoppervlakte (33 ha op 66 ha); nu is het nog 8%. De rest is grasland (84%) en gerst (8%) waarbij de drie teelten in rotatie

worden gezet. Van maïs wordt alleen de korrel geoogst omdat het koolstofgehalte op het bedrijf achteruit was gegaan omwille van de monocultuur van maïs.

Kosten-baten

Toen zijn oom hem uitdaagde om de rentabiliteit van de afbouw van het maïsareaal ten voordele van het areaal grasland ook theoretisch te bewijzen, zette Ronny zich aan het rekenen. "Mijn nonkel ging akkoord dat grasland minder kost omdat we daar ons drijfmest beter op kwijt kunnen. Maar, wierp hij op, de oogstkosten zijn wel veel hoger. Dat kon ik niet ontkennen. Maïs moet je maar een keer oogsten, grasland vijf keer. Langs de andere kant, met graslandrotatie moet je niet elk jaar zoveel ploegen of grond klaarleggen. Dat was dus een kost die ik in mindering kon brengen ten opzichte van de oogstkosten. Het besluit was dat grasland uiteindelijk goedkoper is dan maïs, zeker als je 't gras opraapt. Als je 't laat hakselen wordt de rekening weer anders."

Sterkte/zwakte - analyse

Ronny vertelt dat hij ooit eens voor zichzelf een sterkte/zwakte-analyse van de moderne landbouw gemaakt heeft. Een sterkte vond hij dat de huidige landbouw meer kan opbrengen

"Von Liebig waarschuwde voor overbemesting. Alleen, dat hebben we op school niet geleerd"

omwille van de inzet van hulpmiddelen als kunstmest en bestrijdingsmiddelen. Rijst, bijvoorbeeld, brengt daarom 4,7 keer meer op. Wanneer men kijkt naar de energie-input die hiervoor nodig is, dan blijkt dat 80 keer meer energie te zijn... Dat is een zwakte. "We weten dat de energie eindig is terwijl we langs de andere kant met een stijgende wereldbevolking geconfronteerd worden. We mogen de grond niet verwaarlozen, we moeten opnieuw teeltrotatie gaan inzetten. Kansen zijn er wanneer de landbouw er in lukt om goedkopere en hernieuwbare energie in te zetten. Een bedreiging vormt het teveel aan monocultuur waardoor op den duur de opbrengsten gaan dalen. Om dat te vermijden moet de bodem eerst kunnen rusten tot hij terug helemaal in evenwicht is. Dan kan een kleine bemesting een wereld

van verschil maken. Dat was ook de ervaring van Von Liebig die tegelijkertijd waarschuwde voor overbemesting. Alleen, dat hebben we op school niet geleerd. Dat zijn dingen die mij pas achteraf beginnen boeien zijn. Net zoals Fleming, de uitvinder van de peniciline, gewaarschuwd heeft voor resistentie bij een overdadig gebruik van antibiotica.”

Een toekomst(-droom?)

Ronny heeft een paar uitgesproken ideeën over de toekomst van de land- en tuinbouw. Zo zou er meer samenwerking moeten komen tussen de verschillende sectoren. Een melkveehouder zou met zijn grasland,

de tuinbouwgrond zou op kracht kunnen komen als grasland. Een ander voorbeeld is de combinatie van fruitbomen en gras. Een mooie uitdaging voor de melkveehouderij vindt hij de methaangasvermindering bij de koeien. Daar ziet hij mogelijkheden. “Het probleem wordt veroorzaakt door de methaanproducerende bacteriën die in de pens wonen. Die kan je beconcurreren met andere bacteriën. Bij kangoeroes, die net zoals koeien gras kunnen verteren, is een bacterie gevonden die cellulose kan afbreken zonder dat zij methaan produceert. Die bacterie zou de methaanproductie bij koeien kunnen onderdrukken. Probleem is nog dat de bacterie in de pens moet kunnen overleven. Maar er zijn wellicht nog honderden bacteriën te vinden die de methaanproducerende bacterie kunnen overwinnen. We moeten ook zoeken naar alternatieven voor maïs in monocultuur, zoals teeltrotatie.” Ook het sluiten van de kringlopen vindt Ronny een uitdaging om zo duurzaam mogelijk te produceren. “We moeten proberen zo weinig

mogelijk ‘off-farm-inputs’ te hebben.” Verder moet de landbouw beducht zijn voor de daling van het koolstofgehalte in de bodem. “Een van de manieren om het koolstofgehalte te verhogen is composteren. Maar als dat te duur wordt moeten er andere manieren gezocht worden. Dan kom ik weer uit bij meer teeltrotatie en bij de oogst van de maïskorrel terwijl de rest van de plant op het veld achterblijft.” Ronny is er heilig van overtuigd dat in de toekomst de landbouw, net als elke andere (economische) activiteit nog strenger zal getoetst worden aan de drie p’s. “Duurzaamheid voor de mensen, economische draagkracht en leefbaarheid van de planeet worden meer en meer cruciale toetsstenen, daar is geen weg meer naast.”

Freddy Robberecht

Lees ook de **Wervelbrochure Hoevezuivel**, waaraan Ronny Aerts meewerkte. Te verkrijgen voor 2 euro, port inbegrepen.

“We moeten proberen zo weinig mogelijk ‘off-farm-inputs’ te hebben.”

dat een ideale tussenstap is om de bodem tot rust te brengen, kunnen samenwerken met een tuinbouwer. Het grasland kan dan bouwland worden voor aardappelen of kolen,

monocultuur, zoals teeltrotatie.” Ook het sluiten van de kringlopen vindt Ronny een uitdaging om zo duurzaam mogelijk te produceren. “We moeten proberen zo weinig

Het waarom van agroforestry in Europa

2010: het jaar van de biodiversiteit startte in mineur met een publicatie van een groep agro-ecologen die aan de alarmbel trekt. De biodiversiteit op Europese landbouwgrond gaat achteruit en fungiciden en insecticiden worden als grote schuldigen aangewezen. Maar intensivering blijft nodig, zo staat het ook in ons Vlaams regeerakkoord: “productiviteit opdrijven met minder inputs”.

Hoe reageert het landbouwonderzoek op deze context? Op verschillende manieren, zo blijkt, waarbij de ene al wat meer ondersteund wordt dan de andere. Maar hebben ze beide evenveel toekomstperspectief? Hieronder volgt een verslag van het bezoek aan Montpellier, het Mekka van de Europese agroforestry met Christian Dupraz als plaatselijke ‘imam’.

Twintig jaar geleden, toen Christian Dupraz startte aan het Institut National de la Recherche Agronomique (INRA) was zijn hoofddoel te weten of bomen ook in de gematigde streken weer hun rol kunnen spelen in de landbouw. Het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid heeft de laatste 30 jaar als onbedoeld neveneffect een wijdverbreide vernietiging veroorzaakt van bomen in het landschap. Vandaag is de landbouw gemechaniseerd, wat maakt dat het teruggrijpen naar traditionele landbouwsystemen – waar bomen altijd deel van uitmaakten – meestal niet realistisch is. Daarom ging zijn onderzoeksgroep, samen met andere in heel Europa (onder andere in al onze buurlanden), aan de slag om te onderzoeken hoe bomen weer hun essentiële rol kunnen spelen om de milieudegradatie op landbouwgrond te stoppen en de bedrijfsautonomie weer te verhogen. Bestaande pioniers werden in kaart gebracht en hun percelen bestudeerd. Maar ook nieuwe proefpercelen in alle ons omringende landen zagen het licht en onderzoekers houden nauwgezet een hele reeks parameters op deze percelen in de gaten. Al dat onderzoek leidde tot verschillende resultaten, niet alleen op wetenschappelijk, maar ook op politiek vlak.

Wat drijft de onderzoekers ‘nieuwe stijl’?

De belangrijkste drijfveer voor onderzoekers in de agro-ecologie is de bezorgdheid over de veralgemeende achteruitgang van het milieu op landbouwpercelen. Enkele voorbeelden illustreren dat die zorg zeker niet alleen vanuit een soort romantisch verlangen naar ‘de natuur’ komt, maar ook agronomisch en economisch gedreven is. Als er minder biodiversiteit is op de Europese landbouwgronden, dan daalt ook de intensiteit van ecosysteemdiensten die geleverd worden aan de landbouwproductie! Als er bijvoorbeeld minder bestuivers zijn, daalt de kwaliteit en kwantiteit van de productie significant. Bij een tekort aan biologische controle van plaagorganismen moeten we onze toevlucht nemen tot producten die steeds duurder worden en maar tijdelijk werken, omdat er steeds resistente plaagorganismen ontstaan.

De hele uitdaging van agro-ecologische intensivering bestaat erin om producten als kunstmest, biociden, die moeten worden aangekocht, te

Het landbouwonderzoek ‘oude stijl’, met gentech als duidelijkste voorbeeld, tracht gewassen aan te passen aan liefst steriele, dode bodems. Uiteraard is er dan afweer nodig tegen allerlei kwalijke parasieten die zich tot dit ecologische slagveld aangetrokken voelen. Die afweer kan met biociden gebeuren, of ingebouwd worden in de plant, of beide.

Ecotechnologen daarentegen – landbouwonderzoekers ‘nieuwe stijl’? – zetten in op het bestuderen, aanwenden en beheren van de ingenieuze ecosystemen en de relaties tussen verschillende onderdelen daarin. Je ziet het verschil onmiddellijk in de onderzoeksthema’s: functionele agrobiodiversiteit, agroforestry, mengteelten, ziektevermindering door bodemleven - en liefst al die dingen gecombineerd!

Twee verschillende landbouwonderzoeksparadigma’s (1): gentech en ecotech

technologisch paradigma	genetic engineering	agro-ecologische engineering
basisdefinitie	bewuste wijziging van een eigenschap van het organisme via genetisch materiaal	toepassing van ecologie om duurzame agro-ecosystemen te ontwerpen en beheren
impliciet doel	planten wijzigen om ze productief te maken in moeilijke condities of om er nieuwe doelstellingen mee te realiseren	de structuur van het landbouwsysteem verbeteren om elk onderdeel goed te laten werken, beroep doen op ecologische interacties en synergieën voor bodemvruchtbaarheid, productiviteit en gewasbescherming
visie op wetenschap	reductionistisch	ecologisch & holistisch
voorbeelden van onderzoekspistes	planten met insectresistentie, herbicidetolerantie, virusresistentie	biologische controle, mengteelten, populatieveredeling, agroforestry, habitatbeheers-technieken, functionele agrobiodiversiteit

vervangen door diensten zoals plantenvoeding, gewasbescherming, die op het bedrijf zelf door het agro-ecosysteem gratis kunnen geproduceerd worden. Meteen een serieuze kostenbesparing.

Om dat mogelijk te maken moet er wel eerst geïnvesteerd worden in ecologische infrastructuur die deze diensten verschaft. Daarvan is agroforestry een concrete toepassing. Maar een maximaal effect vergt een samengaan van verschillende agro-ecologische intensiveringsmaatregelen. Zo zijn traditionele graanvariëteiten veel beter aangepast aan halfschaduwcondities dan de momenteel gangbare variëteiten. In de sector van de gewasveredeling is er dus nog een grote marge om de rendabiliteit verder op te drijven. In een volgend artikel spitten we uit hoe deze sector, zowel op overheids- als op privévlak, momenteel geblokkeerd zit in een beperkend kader dat selectief inputintensiviteit bevoordeelt. Dat blokkeert agro-ecologische innovaties de facto, ten nadele van boer en milieu en ten voordele van industrie.

Productiever en rendabeler

Agroforestrysystemen zijn productiever omdat de aanwezige nutriënten, water en licht, beter benut worden dan in monocultuur. Meeropbrengsten op vlak van biomassa productie van 30% tot 50% werden al opgemeten. Natuurlijk zijn er bepaalde technische richtlijnen te respecteren (dichtheid, oriëntatie, boomsoort- en gewaskeuze, snoei,...) want gewoon bomen planten is nog geen agroforestry. De grootste meerwaarde doet zich voor op diepe en goede bodems, waar de complementariteit maximaal tot uiting komt. Volgens Christian Dupraz kan het bedrijfsinkomen op termijn verdubbelen door een geleidelijke omschakeling van enkele procenten van het areaal per jaar. Dat is volgens hem het geval na de eerste oogst van de bomen. De eerste 10 à 15 jaar is er een beperkt productieverlies van de gewassen, geschat op 2 à 3 procent, omdat de bomen plaats innemen. Maar tegelijkertijd wordt er een kapitaal opgebouwd, dat

Agroforestrybomen moeten intensief gesnoeid worden. Hier een gesnoeide en een ongesnoeide boom.

Foto's: perceel van ongeveer 100 notelaren per hectare, het dubbele van wat nu aangeraden wordt, in rijen die 14 meter van elkaar liggen, met 12 meter gewaszone. De bomen zijn nu 16 jaar en staan op bijna 8 meter van elkaar in de rij. Het graan kon door late regens in de regio pas op 20 november gezaaid worden, waardoor het graan niet goed uitkwam. Agroforestrygranen bevatten tot 20% eiwitten, significant meer dan in monocultuur.

Steun waard

Bomen in landbouwpercelen halen CO₂ uit de lucht en helpen zo actief de klimaatverandering tegen te gaan. Ze verhogen de biodiversiteit in het perceel, bufferen en filteren water terwijl de infiltratie verhoogt en de erosie afneemt. Ze dragen bij tot kwaliteitslandschappen, stimuleren de lokale economie en kunnen hernieuwbare energie leveren.

Al die positieve maatschappelijke effecten van agroforestry rechtvaardigen steun vanuit de overheid. In het huidige Gemeenschappelijk Landbouwbeleid (GLB) werd dan ook een steunmaatregel 'agroforestry' opgenomen, waarvan Wervel sinds 2006 aan de Vlaamse overheid de toepassing vraagt. Zeventien plattelandsprogramma's in negen Europese landen gaven alvast het goede voorbeeld. Zo kunnen bijvoorbeeld Franse boeren zeventig procent van hun agroforestry-plantgoed recupereren. Opvallend is ook dat deze maatregel de lidstaat veertig procent minder kost dan andere agromilieumaatregelen (zeg maar de klassieke 'beheers-overeenkomsten'), omdat Europa veel meer bijdraagt. De logica is ook anders: bij beheersovereenkomsten wordt de steun beschouwd als compensatie voor inkomensderving (wegens opbrengstverlies van bijvoorbeeld een grasbufferstrook). Bij agroforestry wordt de steun gezien als investeringssteun die op termijn zichzelf meer dan terugbetaalt.

Jeroen Watté

Noten:

(1)Vrij naar: Vanloqueren, G., Baret, P.V., How Agricultural Research Systems Shape a Technological Regime That Develops Genetic Engineering but Locks Out Agroecological Innovations. In: Research Policy (2009), Volume 38, Issue 6, July 2009, p. 971-983.

City Zen: voor een duurzame samenleving

"Europe for Citizens" is een Europees programma dat burgers en samenleving dichter bij elkaar probeert te brengen. Concreter is het de bedoeling burgers kansen te geven om interactief deel te hebben aan de Europese opbouw en de ontwikkeling van een Europese identiteit. Dat alles gebeurt vanuit de erkenning van gemeenschappelijke waarden, geschiedenis en cultuur, en met het oog op een goede of nog betere verstandhouding tussen Europese burgers. Zij kunnen de culturele diversiteit leren kennen, appreciëren en respecteren en zo bijdragen aan een betere interculturele dialoog.

"City Zen" is een samenwerkingsproject

tussen Frankrijk, België, Italië, Hongarije, en Letland,

dat concreet wil werken aan de opbouw van een duurzame Europese gemeenschap en focust op duurzame consumptie.

Het project heeft een dubbel doel:

- De lokale verwachtingen, praktijken en initiatieven van Europese burgers in beeld brengen in het werkveld duurzame consumptie.
- Voorstellen doen over wat de Europese Unie in dat verband kan ontwikkelen.

Actief burgerschap en verantwoorde consumptie binnen het City Zen project

In het algemeen wil dit project Europese burgers actief betrekken in de besluitvorming: zowel op lokaal als Europees niveau. Het wil hen ideeën laten verdedigen, laten nadenken, analyseren, voorstellen doen en hen zo actief laten worden als burger. Samenwerking tussen burgers en overheden, en uitwisseling van ideeën zijn bouwstenen voor actief burgerschap in een democratische samenleving.

Verantwoorde consumptie is een onderdeel van duurzame ontwikkeling. Deze projecten dragen dus bij aan de toekomst van Europa en de wereld. In hoofdzak wil men een betere leefomgeving creëren voor alle burgers en de politieke besluitvorming rond duurzame ontwikkeling beïnvloeden, op het vlak van lokaal transport, voedselconsumptie, energie, ontspanning en toerisme, kleding, wonen, water... Een specifiek doel is het zoeken naar en verkennen van nieuwe methodes die de interactie en het debat tussen burgers en lokale politiek vergemakkelijken en zo het dagdagelijkse leven beïnvloeden.

Wervel en eigen partners binnen het City Zen project

Wervel werd door Pistes Solidaires (de gangmaker van het project in Marseilles, Frankrijk) gevraagd om voor België deel te nemen. Sinds twee jaar oefent Wervel met de methodiek van het Forumtheater (Augusto Boal/Brazilië). In 2008 werd de Boerengroep van Wageningen in de arm genomen. Nu is voor dit project de ondersteuning van "Tink Tank Performances" uit Gent gevraagd.

Voor de locale acties van City Zen in België gaan we in de periode van januari tot maart op zoek naar locale partners, zowel in Vlaanderen als in Wallonië. Deze partners zijn niet alleen 'de specialisten' in de

werkvelden duurzame consumptie en actief burgerschap maar ook specifieke consumentenorganisaties. Vanzelfsprekend hebben zij het meest zicht op wat op dit ogenblik zowel op Belgisch als Europees vlak toegepast wordt of zou moeten worden.

Ook ambtenaren die werkzaam zijn in steden of provincies, en producenten die blijk geven van 'good practices', horecamensen die een voorbeeldfunctie opnemen, geïnteresseerde media en politici, ...: allemaal krijgen zij een stem. Meer zelfs, binnen al deze organisaties of uit al deze hoeken, roepen we elke individuele burger die mee wil helpen aan een gedragsverandering op om mee te denken wat Europa kan doen om deze gedragsverandering van duurzamer en minder consumeren mogelijk te maken.

In mei en juni wordt er tweemaal een forumtheater gespeeld. Eerst voor een heel breed publiek, waarna de resultaten worden besproken en meegenomen. Een tweede voorstelling is gericht op een specifiekere doelpubliek van locale actoren in een plenumconferentie. In juni staat nog een thematische film met debat op het programma. Alle resultaten worden meegenomen in een internationaal congres in september.

Wil je het forumtheater leren smaken?

Enkele extra spelers zijn zeker welkom.

Werk je graag mee, als organisatie of individuele vrijwillige: aarzel niet om contact op te nemen met katrien@wervel.be.

Meer info over dit project vind je binnenkort op www.wervel.be

'Europe for Citizens' Programme

Doe mee aan de campagne Ik geef leven aan mijn planeet!

Ontdek hoe op www.biodiv2010.be en bestel het gratis boekje '366 tips voor de biodiversiteit'

Wervel zet voor u graag de puntjes op de i. Een maatschappelijk debat zien we immers graag gevoerd met de juiste informatie.

PUNTJES OP DE 'I'

“Wervel is voorstander van een solide en consequente invulling van het label ‘streekproduct’”

Streekproduct. – Wablief?

Niets tegen een lekker ‘schelletje’ filet d’anvers of tegen streek-gerechten, maar waarom is die lekkernij erkend als streekproduct, zoals VILT berichtte? Er is blijkbaar iets grondig mis met het beoordelingscomité.

Het eerste criterium luidt immers: “gemaakt met streekeigen grondstoffen en/of grondstoffen die als streekeigen worden beschouwd”. Een kleine navraag bij het Limburgse Schepers nv, fabrikant van de filet d’anvers, bevestigde ons vermoeden: voor elke kilo filet d’anvers is er ongeveer twee kilo sojaschroot ingevoerd. Neen, niet uit Antwerpen, uit Latijns-Amerika.

Is de term ‘streekproduct’ in hetzelfde bedje ziek als ‘duurzaam’ en ‘maatschappelijk verantwoord’? Kunnen we er dan alles doen onder ressorteren? Wervel is voorstander van een solide en consequente invulling van het label ‘streekproduct’.

Creatieve broeikasgasboekhouding

Op 11 december 2009 lezen we op de voorpagina van *Boer&Tuinder* dat de landbouw in Vlaanderen 29 % minder broeikasgassen uitstoot dan in 1990. In het woord van de voorzitter op pagina 2 lezen we dat de bijdrage van de land- en tuinbouwsector aan de totale uitstoot van broeikasgassen minder dan 9% bedraagt.

Dat zou betekenen dat de sector het 45% beter zou doen dan het Europees gemiddelde. De officiële gegevens (bron: Vlaamse Milieumaatschappij (VMM)) vermelden echter:

- 17% daling (geen 29%) van de uitstoot van broeikasgassen door de landbouw, waarmee Vlaanderen 15% slechter scoort dan het Europese gemiddelde. Jammer genoeg klinkt dit vertrouwder in de oren. Ook qua biodiversiteit bengelen we achteraan in Europa, meldde het Instituut voor Natuur- en Bosonderzoek (INBO) recent nog, voornamelijk door vermessing.
- ruim 10% bijdrage van de land- en tuinbouwsector aan de totale uitstoot, want de CO₂-opname door bossen mag niet worden meegerekend ten voordele van de landbouw.

Lang leve de intensivering!

Op 11 december heette het ook in *Boer&Tuinder* dat een Vlaamse biefstuk drie keer minder broeikasgas uitstoot dan een Braziliaanse en dat Boerenbond zich niet laat adviseren door ‘emowetenschappers’

over de impact van veeteelt op het klimaat. Piet Vanthemsche verklaarde nadien in een *Terzake*-uitzending “dat een intensief product minder uitstoot veroorzaakt dan een extensief product, per kilogram product uitgedrukt”.

Het is de FAO, toch niet meteen een clubje emowetenschappers, die in het rapport *Livestock’s Long Shadow* van 2006 de bijdrage van veeteelt aan de klimaatopwarming op 18% vaststelde. Nadien vestigde ook de Nobelprijswinnaar voor de Vrede Rajendra Pachauri, vegetariër en voorzitter van het VN-klimaatpanel, de aandacht op het feit dat veeteelt meer bijdraagt dan de hele transportsector.

Wat met “intensief” bedoeld wordt, is waarschijnlijk een “input-intensief” en “kapitaalsintensief” product, want met andere vormen van intensivering is Boerenbond niet zo vertrouwd. Het blijft hoe dan ook sloganesk geformuleerd. Je zou kunnen zeggen dat de Braziliaanse “extensieve” biefstuk zeer “landintensief is”, d.w.z. veel land vergt. Wervel pleit voor duidelijke taal: ‘intensiviteit’ is een loos woord. Over welke intensiviteit gaat het? Kapitaalsintensiviteit? Inputintensiviteit? Energie-intensiviteit? Of gaat het over agro-ecologische intensiviteit? Of arbeidsintensiviteit? Heeft de intensivering een verhoogde bedrijfsautonomie tot gevolg of stimuleert de intensivering juist afhankelijkheid van deze of gene toeleverancier, bank of markt?

“‘intensiviteit’ is een loos woord. Over welke intensiviteit gaat het?”

De studie waaruit één element werd gehaald, namelijk dat van die ‘intensieve biefstuk’, vermeldt ook expliciet dat ze geen rekening houdt met de broeikasuitstoot veroorzaakt door de landconversie van tropisch regenwoud of savanne naar landbouwgrond. Nochtans is dit de tweede belangrijkste oorzaak van de klimaatopwarming: alleen al voor de Vlaamse veestapel bedraagt de ontbossinggerelateerde CO₂-emissie minstens evenveel als de totale uitstoot van de landbouw in Vlaanderen. Bovendien heeft de intensieve biefstuk meer dan zes maal zoveel fossiele brandstoffen nodig als de Braziliaanse.

Uiteraard gaan we akkoord dat Braziliaans vlees hier niet op tafel moet komen, maar een constructievere vergelijking zou die zijn waarbij een Vlaamse agro-ecologische sojaverij biefstuk zou vergeleken worden met een doorsnee Vlaamse biefstuk. Dat zou getuigen van “willen meedenken” richting duurzaamheid.

De Redactie

Een persoonlijk verhaal over VIVA-SVV en voedsel/consumptie

Eva Gijsegom werkt als stafmedewerker bij de **socio-culturele vrouwenvereniging VIVA-SVV** rond twee thema’s: gezin en bewust consumeren. VIVA-SVV wil vrouwen informeren en sensibiliseren, als consumenten en vaak ook als de voornaamste aankoopverantwoordelijke van het gezin, om een geïnformeerde en bewuste keuze te maken. Daarom zien ze bewust consumeren graag heel breed.

K: Wat is jouw specifieke invalshoek?

E: Ik heb het thema bewust consumeren een drietal jaren geleden overgenomen. Duurzaamheid is heel actueel en daarenboven voel ik me er persoonlijk bij betrokken. Binnen VIVA-SVV kwam duurzaamheid de laatste jaren zo als criterium langzaam aan de kop opsteken, naast gezond en prijsbewust kopen.

Ik ken Wervel en het Wervelverhaal van toen ik met jou, Katrien, een huis deelde. Jij hebt me de bredere problematiek van voedsel met woord en daad aangereikt. Ik was als vegetariër wel op de hoogte van het vleesprobleem. Ook bio, ggo’s en dergelijke waren geen vreemden voor mij. Ik had dus wel een aantal facetten door, maar door met jou te koken, te gaan winkelen, te praten, leerde ik van jou het brede voedselverhaal: hoe belangrijk ons voedsel wel is, hoe centraal het staat in een mensenleven en hoe ver we daarvan af zijn komen te staan. Ik vond het brede concept voeding heel belangrijk, meer dan een los thema. Onze vorige verantwoordelijke van VIVA-SVV, Sigrun Jorissen, zat op dezelfde lijn. We hebben dan samen met Wervel bekeken hoe we dat konden vertalen naar onze achterban. Het duurzaamheidsaspect van voeding kwam bij ons publiek op dat moment nog zeer weinig aan bod, vermoedelijk omdat het ouder is dan gemiddeld, vaak een arbeidersachtergrond heeft en niet nauw bij de voedselketen betrokken is.

K: Er wordt dikwijls gezegd dat het sojaverhaal te moeilijk is. Bio, korte keten, Fair Trade: het is al complex genoeg. Denk je dat we erin geslaagd zijn ook dat verhaal over te brengen? Want dat is immers toch de core-business van Wervel.

E: We zijn vertrokken vanuit de consument en zijn begonnen met recepten te bewerken, tips om je eigen menu thuis aan te passen en te gaan winkelen. Omdat het erg gericht is op concrete keuzes, vertaalden we het sojaverhaal naar ‘minder vlees’, met de nodige achtergrondinformatie. Het sojaverhaal vond ik zelf ook het moeilijkste aspect om helder uit te leggen. Maar ik wil dat ook wel relativeren: ik heb een mooi verhaal van een van onze afdelingen uit de Westhoek. Dat is echt de streek van de varkensboeren. De medewerkster die het verhaal bracht, had verwacht dat dit verhaal heel moeilijk zou liggen en veel verzet zou uitlokken. Maar de groep was juist bijzonder geïnteresseerd. Het werd een heel geslaagde avond, ook door de discussie rond de kwestie: vlees, de gevolgen van intensieve veeteelt en de soja-import. Het is een van de moeilijkste onderdelen om over te brengen, maar een en ander hangt toch ook van de omstandigheden en van het publiek af.

Nu, een jaar later, na één jaar samenwerking dus, proberen we op

kleine onderdelen in te gaan en zo een ander deeltje van het verhaal in de kijker te zetten. Bijvoorbeeld: mijn collega is bezig met het inplannen van de ‘Boerentoeeren’ voor ons ‘Breek uit jezelf’-aanbod. We hebben het thema al bekeken vanuit de ogen van de consument. Nu willen we ook eens de andere kant tonen: de boer dus, of de producent. We proberen het dus telkens met kleine hapjes en brokjes aan te bieden, zodat het hele verhaal uiteindelijk aan bod komt.

‘Wij willen onze leden bewust maken van de oorsprong en de verwerking van voedsel’

K: Is het zo dat landbouw bij jullie doelpubliek een ver-van-mijn-bedshow is?

E: Voor velen is dat zeker zo. Landbouwers zijn niet onze traditionele achterban. We staan vaak sterker in stedelijke omgevingen en onze leden zijn eigenlijk de band met onze voedselproductie verloren.

K: Kunnen we volgens jou een groter begrip en respect doen ontstaan voor de producenten van ons voedsel door hun verhaal naar jullie leden te brengen, bijvoorbeeld via de Boerentoeeren? Ik denk o.a. aan aandacht voor de relatie tussen de kostprijs van voedsel in de winkel, de vraag van de consument naar een lage

prijs - en het effect daarvan op de vergoeding van de producent. Kan dat niet verhelderend werken?

E: Ik geloof dat veel mensen niet beseffen hoe ze bijvoorbeeld met kleine aanpassingen in hun aankoopgedrag veel impact kunnen hebben. Daarom moeten ze het producenten- en voedselverhaal kennen. Er moet dus eerst een zekere openheid zijn. Die hebben we proberen te creëren met de receptenfiches op de website en met onze nieuwsbrieven. Ik vind 'Boerentoeën' een heel mooi gegeven,

"In het volgende beleidsplan zou ik graag duurzaamheid in onze organisatie verankerd zien. De tijd is rijp, zowel door de tijdsgeest als door de weg die VIVA-SVV al heeft afgelegd."

op voorwaarde dat die openheid er is. Dan kan je beginnen met de puzzelstukjes in elkaar te passen. Langzaamaan dus. En daarnaast geloof ik dat iedereen vooral toepast wat best in haar leven past. De vijf criteria van duurzame voeding zijn onlosmakelijk verbonden, maar ik ben bijvoorbeeld een vegetariër en dus is 'vleesminderen' of zelfs vleesloze voeding voor mij geen probleem. Ik doe ook moeite om seizoensgebonden te koken, maar omdat ik niet vlakbij een boer woon en er geen voedselteam in mijn gemeente is, is korte keten moeilijker. Ik probeer in de supermarkt wel naar de herkomst van producten te kijken, maar de impact die je zo hebt, is toch beperkter.

K: Bewust consumeren en duurzaamheid zijn containerbegrippen. Wat houdt dat juist voor VIVA-SVV in?

E: Ik heb daar zelf wel een definitie van, maar we hebben die als organisatie nog nergens vastgelegd. Eerder zei ik al dat ik graag in het volgende beleidsplan zou zien dat duurzaamheid in onze organisatie verankerd wordt. De definitie van wat we eronder verstaan, is daar zeker een onderdeel van. De tijd is rijp, zowel door de tijdsgeest als door de weg die VIVA-SVV al heeft afgelegd. En het zal zeker de dagelijkse werking vergemakkelijken: welke alternatieven kiezen we? Welke prioriteiten stellen we? Het zal zeker en vast een stimulans zijn om met VIVA-SVV nog verder de ingeslagen weg te blijven gaan.

K: VIVA-SVV zet mensen aan tot verandering door hun positieve bijdrage te benadrukken. Willen jullie dat ook op maatschappelijk of beleidsmatig niveau bereiken?

E: VIVA-SVV is een aparte vzw, maar we behoren door ons verleden tot de associatie van de socialistische mutualiteiten. We hebben daardoor niet de mogelijkheid om zelfstandig te beslissen om bijvoorbeeld ons gebouw duurzaam te renoveren. Structurele ingrepen liggen dus moeilijk. Ik heb het voorstel gedaan om via ons beleidsplan voor de komende jaren duurzaamheid in onze organisatie te verankeren en het als constant werkpunt in te schrijven. Het is nu bijvoorbeeld al heel normaal om Oxfamproducten te gebruiken bij bijvoorbeeld vergaderingen, recepties, op alle niveaus. En dat is iets waar we al een grote sprong hebben gemaakt. Wat momenteel ook groeit, is kiezen voor duurzame alternatieven, ook bij de aankoop van onder andere promotiemateriaal of gadgets. Ik denk bijvoorbeeld aan brooddozen of ecologische drukkers. Maar dat gebeurt in kleine stapjes.

K: We hebben het al gehad over duurzamer voeding en de campagne 'Denk Globaal, Eet Lokaal'. Wordt er tijdens jullie kooklessen, tijdens de workshops of in de keukens werken ook aandacht besteed aan duurzaamheid? Bijvoorbeeld: aan het beperken van waterverbruik, van afval... ? De voedselvoetafdruk bestaat immers uit meer componenten.

E: Dat hangt van de organisatie en het thema af. De voorbije jaren hebben we een groot project rond water gedaan: promotie van kraantjeswater met smaaktesten, onderzoek naar waterverbruik en -verspilling. Zelfs aandacht voor het belang van water in het Zuiden, in samenwerking met Fonds voor Ontwikkelingssamenwerking, beter bekend als FOS. De gevoeligheid rond water hebben we dus zeker al proberen bij te brengen. Nu probeer ik dat ook te linken aan dit project rond duurzame voeding: kraantjeswater is duurzaam. Minder water gebruiken is ook duurzaam. Afval is ook een goed gekend gegeven. In principe hebben ze dus alle middelen om dat te doen. Onze medewerkers proberen dat zeker mee te nemen, maar in hoeverre is het altijd praktisch mogelijk en in hoeverre dringt het overal door? Dat kan je nooit voor honderd procent zeker weten.

K: Is het juist dat de vrouw nog altijd de scepter zwaait in de keukens of zijn de tijden veranderd? Of is het een goede keuze net via de vrouwenorganisaties te werken, omdat de vrouwen nog steeds het meest betrokken zijn bij het kookgebeuren?

E: Typisch voor onze tijd is dat verschillende lifestyles en visies naast elkaar staan. Niet alleen vrouwen beslissen over aankopen en staan aan de kookpot, alhoewel dat in veel gezinnen nog wel het geval is. Wat belangrijker is, is dat je door via vrouwenorganisaties te werken een publiek aanspreekt dat niet uit eigen beweging een Wervelbijeenkomst zal bijwonen. Een ouder doelpubliek zoals het onze, is echter vaak nog wel vertrouwd met het gedachtegoed van seizoensgebonden en korteketenvoeding en daarom kan je het zeker boeien met deze thema's. Wervel kan zo een heel nieuwe doelgroep aanspreken.

K: Pakken jullie het op dezelfde manier aan als Wervel? Hebben jullie een jaarcampagne?

E: Bij VIVA-SVV werken we niet met één specifieke jaarcampagne. We werken rond meerdere thema's. Daarbij horen drie grote campagnes die zich elk jaar op het grote publiek richten. Daarnaast werken we voor onze eigen mensen: zij die via de afdelingen of onze VIVA-pas (een soort lidkaart) met ons verbonden zijn. Het thema 'bewust consumeren' valt onder die interne werking. Voor dit domein hebben we niet de expertise in huis. Dus gaan we op zoek naar interessante

partners, zoals Wervel. We vertalen hun verhaal in een vorm of methodiek die ons publiek ligt.

K: Dus: kort samengevat zouden we kunnen zeggen dat jullie intern met thema's werken en met campagnes naar een breder publiek. Die partnerschappen zijn er voor thema's die jullie nog moeten vertalen naar jullie publiek?

E: In verband met 'bewust consumeren' richten milieu- of ngo-organisaties zich vaak op een geëngageerd publiek of op de 'reeds bekeerden'. Je zou kunnen stellen dat alle thema's ook voor ons publiek relevant zijn, maar dan moet je ze op een manier brengen die voor hen interessant en relevant is. Deze thema's zijn niet onze core-business en we trekken er dus ook niet mee de boer op. Maar we vinden het wel heel belangrijk dat ons publiek er ook over geïnformeerd wordt. Dus bieden we het hen zoveel mogelijk op maat aan.

K: Iets dat mij interesseert: zie je binnen Wervel thema's die vrouwengroepen nog zouden kunnen interesseren? Zie je nog een domein, een werkveld, een piste? Of denk je verder in de richting van het uitwerken van de kookfiches? Zouden mensen bijvoorbeeld interesse hebben voor alternatieven voor eiwit, rond hennep?

E: Er zijn nog heel veel mogelijkheden. Net omdat voedsel zo belangrijk is, is het een goede inrijpoort voor iedereen! Een terrein dat ik zeker op korte termijn belangrijk vind om aan te pakken is: hoe de praktische problemen aanpakken die ontstaan als je duurzaam wil koken? Bijvoorbeeld: boodschappen doen, hoe doe ik dat binnen mijn gezin?

Maar ook de vraag: hoe de landbouw in Vlaanderen leefbaar houden? Is dat realistisch? En: hoe doe je dat? Willen we voedselafhankelijk zijn in Vlaanderen? Waarom is dat belangrijk? Dat zijn thema's die mij door mijn ervaringen met de Wereldkampen nauw aan het hart liggen.

K: Het verhaal 'achter' het voedsel dus uit de doeken doen. In deze crisistijd zie je een aantal positieve initiatieven van de grond komen: mensen die de stap zetten naar een (volks)tuintje, transitiewijken, ... Leeft dat ook bij jullie doelgroep of is dat nog onbekend? Of zijn mensen meer vertrouwd met de macht van de

grootwarenhuizen en het goedkopere voedsel?

E: Veel mensen houden vast aan hun gekende winkel(s). Daarom leg ik nogal de nadruk op het aspect van boodschappen doen.

K: Anderzijds zijn het mensen die hard werken en die daarvoor naar behoren betaald willen worden. Zien ze dan de link met de voedselproductie en de dumping, ook hier in het Westen?

E: Misschien zijn ze er zich niet zo van bewust, omdat ze die band met de voedselproductie zijn kwijtgeraakt.

K: Die onderwerpen leven inderdaad: er is dus duidelijk een en ander in beweging, ook bij jullie. Hoe kijk je terug op onze samenwerking?

E: Voor ons als organisatie was het in het begin niet evident Wervel als partner te kiezen. Ik weet dat ik het voorstelde op de vergadering en de vijf principes van duurzame voeding naar voor bracht. Bijna iedereen viel over het biologische aspect. Ik legde toen uit dat duurzame voeding meer is dan bio. Er is ook het sojaverhaal.

Wat heel veel heeft geholpen is dat Wervel een heel omvattende visie heeft, bruikbare alternatieven biedt en ook graag bereid was te investeren in het partnerschap. Toch hebben we een hele weg moeten afleggen. Je was zelf op de eerste vergadering aanwezig. Het was ook voor jullie een hele aanpassing om te zien hoe jullie met het Wervelverhaal tot bij ons publiek konden geraken. Wat er tot nu toe al is gebeurd is mooi, zeker als we terugkijken op de kloof die er oorspronkelijk was tussen de twee manieren van werken en doelpublieken. Ik ben echt fier op onze mensen: hoe ze het thema aangepakt hebben en het in de praktijk hebben gebracht. Als er nu iemand zegt dat ze hun aardbeien bij de boer gehaald hebben, dan ben ik heel content. Ze komen van ver!

Dit is geen verhaal dat af is, het is nog een verhaal dat nog verder geschreven wordt.

K: Dank je wel, Eva.

Katrien Van Oost
<http://www.viva-svv.be/Viva/WatDoenWe/BewustConsumeren/Werking/duurzaamkoken.htm>

GELEZEN "Verantwoorde voeding"

De reeks 'essentie' laat specialisten tot de kern van de zaak gaan van thema's die in de actualiteit naar voren komen en waarvoor een opfrissing van de achtergrond nuttig is. Dat levert titels op van evolutieel, over Islam tot klimaat- en financiële crisis. En vermits er ook geregeld sprake is van een of andere voedselcrisis, kon een boekje over voedsel niet ontbreken. Uitgeverij Luster kwam terecht bij Jan Vannoppen. Voor hij directeur van VELT werd, heeft hij inderdaad al heel wat landbouw-, voedsel- en voedingwateren doorzwommen. De titel 'verantwoorde voeding' trekt uiteraard de aandacht bij Wervel, dat het bijvoeglijk

naamwoord in zijn naam heeft. En we zijn niet ontgoocheld: ons 'denk globaal-eet lokaal' komt tot zijn recht. Het staat zelfs centraal. Daarvoor krijgen we een korte, duidelijke opfrissing van de voedingsleer. En erna krijgen we de verschillende mogelijkheden op een rijtje om ons koop- en eetgedrag, mogelijks ook onze tuinactiviteiten verantwoord te houden. Het boekje richt zich duidelijk niet alleen op de overtuigen, al is voor hen een geordende opfrissing nuttig. Het 'brede publiek' wordt niet aangesproken met het vingertje en krijgt evenmin een reeks tips geserveerd. Dat past blijkbaar in de geest van de reeks. Op

de achterflap heet het: "Op basis van die kennis kunnen we zelf verantwoorde keuzes maken." De reeks 'essentie' is sober uitgegeven, met een harde, zwarte kaft in zakformaat. Dus geschikt om een wat langere treinreis of een paar keer pendelen nuttig te besteden. Goed werk van auteur en uitgever. De eindredactie kon beter.

Paul Beghin

Jan Vannoppen, Verantwoorde voeding, reeks De Essentie, (Luster, Antwerpen, 2009), 50 pp. – Prijs : 6 euro

Agenda

15 - 31 maart	vier Brazilianen op bezoek om de Braz. Cerrado op de kaart te zetten
16 maart	11.30 - persconferentie en opening van fototentoonstelling Cerrado in MundoB. Nadien 'Tenants' Day' waarin Wervel zichzelf voorstelt aan de andere internationale organisaties van MundoB
17 maart	themagroep landbouwbeleid
23 maart	middagactiviteit in het Europees Parlement met de Braziliaanse gasten over het impact van soja voor biodiesel/veevoeder en van suikerriet voor ethanol in de Braziliaanse Cerrado
24 maart	13-18.00 - gezamenlijke studienamiddag van VODO- werkgroep landbouw, de Waalse coalitie PFSA en Boerenbond over het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid na 2013 (Egmontpaleis, Brussel)
25 maart	Basisgroep Oost-Vlaanderen in het GEC
26 maart	17.30 - lancering van het nieuwe Wervelboek Brazilië-Europa, in fragmenten? Met forumtheater van Wervelaars. Nadien: After Work, met gelegenheid de diversiteit aan bewoners van MundoB te leren kennen
30 maart	Basisgroep Antwerpen
4 april	Basisgroep Limburg komt samen in Mal`
21 april	Basisgroep Oost-Vlaanderen in het GEC
27 april	Avond met Vormingplus Oost-Brabant vanuit het diversiteitsboek. Met Wim Verstedden van Veeakker en een vertegenwoordiger van VOEM (over halalvlees en sojavrij vlees)
4-7 mei	Let's Mundo met aanwezigheid van Wervel, groep Antwerpen
8 mei	Dag van de eerlijke handel in Hasselt
9 mei	Europadag
17 mei	Forum theater CityZen voor RABAD in Brussel
29 mei	Wervelvormingsdag
12 juni	Boerentoeën met SVV in West-Vlaanderen
30 juni	Plenumconferentie City Zen met Forum Theater in Mundo B
4 juli	Vrijwilligersdag
10-13 juli	Reis naar Frankrijk met 'Werkgroep eigen zaadteelt' i.s.m. Wervel

Voor andere data, o.a. van de diverse basisgroepen en het Europees project City Zen, kan u terecht bij info@wervel.be

LUKEMIEKE
Vegetarisch
Restaurant - Traiteur

Vlamingenstraat 55
3000 Leuven
Tel.: 016/22.97.05
Fax: 016/22.43.63

Open elke werkdag
van 12.00-14.00u en 18.00-20.30u

Het Hinkelspel maakt van rauwe bio-melk ambachtelijke kaas van de bovenste plank.
www.hethinkelspel.be

Bezoek één van onze winkels:

Gent, Lousbergskaai 33
maandag tot zaterdag
10u tot 13u en 14u tot 18u
09/224 20 96
Sleidinge, Weststraat 134a
vrijdag en zaterdag
9u tot 12u en 13u tot 17u
09/377 58 68

**Bio
com
Brio**

**Biologische
groenten en fruit
Verfijnde biologische
catering**

*Feesten en recepties
Wekelijkse marktstand
Kooklessen en workshops
Volledige catering : dag, weekend of week*

Tine Becuwe
014/842278 tine@biocombrbio.be
www.biocombrbio.be